

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 13 • Haziran 2026 • 69-104
Issue: 13 • June 2026 • 69-104

Dini Hoşgörü Ölçeği-(DHÖ): Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması

Religious Tolerance Scale-(RTS):
A Validity and Reliability Study

Mustafa Memiş

Dr. Öğr. Üyesi | Assistant Professor
Süleyman Demirel Üniversitesi | Süleyman Demirel University
İlahiyat Fakültesi | Faculty of Theology
✉ mustafamemis@sdu.edu.tr | 0000-0003-1811-5677
Isparta | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1852282>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	31 Aralık 2025 • 31 December 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	15 Nisan 2026 • 15 April 2026
Kabul Tarihi • Accepted	16 Nisan 2026 • 16 April 2026
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2026 • 30 June 2026
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekir • Ethics Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Bu makalede, din psikolojisi literatüründe dini hoşgörü düzeyini ölçmeye yönelik özgün bir ölçme aracının bulunmamasından hareketle, bu boşluğu karşılayacak ve konuya ilişkin sonraki araştırmalarda kullanılabilir bir psikometrik araç sunacak Dini Hoşgörü Ölçeği'nin (DHÖ) geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ölçek geliştirme süreci, kapsamlı literatür taraması ve alan uzmanlarının sistematik değerlendirmeleri temelinde yürütülmüştür. Bu aşamada 15 maddeden oluşan beşli Likert tipinde bir aday form hazırlanmış; maddeler açıklık, gereklilik ve kavramsal özgünlük ölçütleri çerçevesinde uzman görüşüne sunulmuştur. Değerlendirme sonucunda hiçbir maddenin ölçekten çıkarılmasını gerektiren bir durum saptanmamış; ancak madde havuzundaki dokuz maddede ifade ve içerik düzeyinde düzenlemeler yapılmıştır. Uzman değerlendirmeleri ve etik onay süreci tamamlandıktan sonra ölçeğin psikometrik özellikleri üç ayrı çalışma grubu üzerinden test edilmiştir. Araştırma, farklı fakültelerde öğrenim gören toplam 523 üniversite öğrencisiyle yürütülmüştür. Birinci çalışma grubu (n=164) Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA), ikinci çalışma grubu (n=280) Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA), üçüncü çalışma grubu (n=79) ise test-tekrar test güvenilirliği için kullanılmıştır. Ölçek geliştirme sürecinde örneklem büyüklüğünün madde sayısının en az 5–10 katı olması gerektiği ilkesi gözetilmiş ve bu ölçüt bütün aşamalarda karşılanmıştır. İlk uygulamada elde edilen verilerle AFA yapılmış, faktörler arasında ilişki bulunabileceği varsayımı nedeniyle Promax eği döndürme yöntemi tercih edilmiştir. AFA sonucunda faktör yükü 0,40'ın altında kalan madde bulunmamakla birlikte birden fazla faktörde yüksek yük değeri veren üç madde analiz dışı bırakılmıştır. Böylece ölçek, 12 madde ve dört faktörden oluşan çok boyutlu bir yapıya ulaşmıştır. Farklı örneklemle yürütülen DFA, dört faktörlü yapının kabul edilebilir uyum değerleri ürettiğini ve kuramsal modelin istatistiksel olarak desteklendiğini göstermiştir. Test-tekrar test uygulamasında iki hafta arayla elde edilen ölçümler arasında yüksek, pozitif ve anlamlı ilişki belirlenmiş; bu bulgu ölçeğin zamana karşı tutarlılığını desteklemiştir. Bulgular, DHÖ'nün dini hoşgörü düzeyini belirlemede psikometrik açıdan geçerli, güvenilir ve davranış bilimleri araştırmalarında kullanılabilir bir ölçme aracı olduğunu; ayrıca din psikolojisi alanındaki nicel çalışmalara standart, karşılaştırılabilir ve uygulanabilir bir veri üretme zemini sağlayabileceğini açık biçimde göstermektedir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Dini hoşgörü
Ölçek geliştirme • Geçerlilik • Güvenirlik

A b s t r a c t

This article aimed to develop the Religious Tolerance Scale (RTS) in response to the absence of a specific measurement tool in the psychology of religion literature for assessing religious tolerance, thereby offering a psychometric instrument to address this gap and support future research. The scale development process was conducted through a comprehensive literature review and expert evaluations. At this stage, a preliminary five-point Likert-type form consisting of 15 items was prepared, and the items were submitted to expert review according to the criteria of clarity, necessity, and conceptual originality. The evaluation indicated that no item removal from the scale was required; however, wording and content-level revisions were made to nine items. After expert evaluations and ethical approval were completed, the psychometric properties of the scale were tested with three study groups. The research was conducted with 523 university students enrolled in different faculties. The first study group ($n = 164$) was used for Exploratory Factor Analysis (EFA), the second study group ($n = 280$) for Confirmatory Factor Analysis (CFA), and the third study group ($n = 79$) for test-retest reliability. Throughout the process, an important principle -the sample size needs to be at least 5–10 times higher than the number of items- was applied, and this criterion was met at all stages. EFA was conducted using the data obtained from the first administration, and the Promax oblique rotation method was preferred because the factors were assumed to be correlated. The EFA results showed that no item had a factor loading below 0.40; nevertheless, three items with high loadings on more than one factor were excluded from the analysis. Thus, the scale reached a multidimensional structure consisting of 12 items and four factors. The CFA conducted with a different sample showed that the four-factor structure produced acceptable fit values and that the theoretical model was statistically supported. In the test-retest application, a high, positive, and significant relationship was found between measurements obtained at a two-week interval, supporting the temporal stability of the scale. The findings show that the RTS is a psychometrically valid, reliable, and usable measurement tool for determining religious tolerance and that it can provide a standardized, comparable, and applicable basis for quantitative studies in the psychology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Religious tolerance
Scale development • Validity • Reliability

Giriş

Din ve hoşgörü, geçmişten günümüze kadar araştırmalara fazlaca konu olmuş iki farklı araştırma alanını teşkil etmektedir. Farklı iki araştırma alanını teşkil etmeleri yanında hoşgörüye kaynaklık eden temel olgulardan birisi hiç şüphesiz ki dindir. Din, insanlık tarihi boyunca bireylerin yaşamına anlam katmak, evrenin varoluşunu ve gayesini açıklamak, bireylere ve topluma ahlaki değerler sunmak, toplumsal düzeni sağlamak maksadıyla yaratıcı tarafından sunulan inançlar, ritüeller ve kurallar bütünüdür. Din, bireylerin günlük yaşantılarında önemli bir etkiye sahiptir ve farklı kültürel ortamlarda farklı şekillerde tezahür eder.

İnsanı doğrudan ilgilendiren bir olgu olarak din (Certel, 2022: 169), farklı kültürlerde ve tarihsel dönemlerde çeşitli tanımlama çalışmalarına ve yorumlama girişimlerine konu olmuştur. Bu bağlamda Mircea Eliade, dini kutsal olanın tecrübesi olarak ele almış ve dinin birey için derin bir anlam ile üstün bir değer taşıdığını vurgulamıştır (Eliade, 1957: 21). Buna karşılık Emile Durkheim, dini toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir sistem olarak değerlendirmiş; dinin, toplulukları bir arada tutan ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir işlev üstlendiğine dikkat çekmiştir (Durkheim, 1912: 47).

Dini açıdan da önem arz eden hoşgörü kavramı, en pratik haliyle bireylerin farklı düşünce, inanç ve davranışlara karşı anlayış, saygı ve kabul göstermesi olarak tanımlanabilir. Bu kavram, sosyal ve kültürel çeşitliliğin kabul edilmesinde, barış ve uyumun sağlanmasında önemli bir rol oynar. Hoşgörü, bireylerin birbirlerine karşı duydukları saygının ve anlayışın bir ifadesi olarak, toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlar (Goleman, 1995: 154).

Dinsel hoşgörü kavramı pratik tarifıyla, farklı dini inançlara ve uygulamalara sahip bireylerin ve toplulukların birbirlerine karşı anlayış, saygı ve kabullenme, bir arada uyum içerisinde yaşayabilme sürecini ifade eden bir kavram olarak tarif edilebilir. Tarih boyunca, dinsel hoşgörü, toplumların barış içinde bir arada yaşamasını sağlayan önemli bir unsur olmuştur. Günümüzde yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak farklı din ve kültürler arasındaki iletişimin güçlenmesi ve adeta sınırların kalkması, farklı kültür, din ve değerlere sahip bireylerle karşılıklı hoşgörüyle daha da elzem hale getirmiştir. Bu çalışma, dinsel hoşgörünün toplumsal etkilerini ve modern dünyadaki önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca yapılan çalışmayla, ileride yapılacak ampirik araştırmalarda kullanılmak üzere bireylerin dinsel hoşgörü düzeylerini ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirilmesi hedeflenmiştir.

a. Teorik Çerçeve

a.a. Din

Din; Allah'ın Peygamber aracılığı ile gönderdiği ve her konuda insanları, akıl, irade ve istekleri doğrultusunda dünya ve ahirette hayırlı olan şeylere ulaştırmayı hedefleyen sistemin adıdır. İnsanoğlunun tabiat üstü özelliklerle bezenmiş bir varlık olarak kabul ettiği Yüce Yaratan ile aralarında var olan ruhi bir bağ, manevi bir irtibat olarak da adlandırılabilir (Özbek, 2020: 152-153). Buna ek olarak din, toplum ve birey üzerinde etkin rolü olan sosyo-kültürel bir olgu olarak da düşünülebilir (Armaner, 1980: 75).

Etimolojik açıdan din kavramının, yaygın kabul gören görüşe göre Arapça deyn kökünden türediği, buna karşılık bazı araştırmacılar tarafından Farsçadaki daenâ köküne dayandırıldığı ve tarihsel süreç içerisinde biçimsel dönüşümler geçirerek din kelimesi hâlini aldığı belirtilmektedir (Yıldız, 2001: 20). Bu etimolojik çeşitlilik, kavrama ilişkin üzerinde uzlaşılmış tek ve kesin bir tanımın ortaya konulamamasında belirleyici bir rol oynamıştır. Kelime anlamı bakımından değerlendirildiğinde dinin; adet, durum, hesap, mükâfat, hâkimiyet ve galibiyet, borç, itaat ve ceza, millet, yol, hâl, gidiş, saltanat, hüküm ve tedbir gibi oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir (Günay, 1994; Topaloğlu & Karaman, 1989: 112; Memiş, 2024: 31). Batı literatüründe ise din kavramının, Latince religare kökünden türetilerek bağlanma, ilişkilendirme ve bütünleşme anlamları çerçevesinde ele alındığı dikkat çekmektedir (Kımtır, 2018: 96).

İnanç sistemleri, tesadüfi olmaktan uzak biçimde ilahi bir düzenin, ahengin ve planın parçası olarak görülmekte; hatta olumsuz gibi görünen olaylarda dahi olumlu yönlerin bulunabileceğini vurgulamaktadır (Kaplan, 2011: 65). Bu çerçevede, insan kontrolü dışında gerçekleşen her durumda ilahi bir kontrol mekanizmasının varlığını hatırlatarak bireylere başa çıkma yolları sunmakta ve hem ruhsal hem de gündelik yaşam üzerinde etkili bir kontrol işlevi görmektedir. Dolayısıyla inanç sistemleri, insanların tekdüze yaşamına düzen ve ahenk kazandıran; birey çıkmaza düştüğünde ona manevi bir sığınak sunarak psikolojik açıdan rahatlama sağlayan işlevsel yapılara sahip mekanizmalardır.

Din kavramı, insanüstü bir güç mekanizmasına inanıp sığınıp bağlanma duygusuyla birlikte bu üstün mekanizmaya dua ve tapınmayı da içeren, içsel yaşayışlara bağlı olarak ortaya çıkan duygular bütünü olarak psikolojik bir perspektiften de tanımlanabilir (Memiş, 2024: 32).

Din olgusuna farklı perspektiflerden bakılması, araştırmacıların dine

dair birbirinden farklı tanımlar türetmelerine ve ortak bir din tanımı üretememiş olmalarına neden olan ana etken olarak kabul edilebilir (Peker, 2022: 29). Sınırları kesin ve keskin bir tarzda belirlenmesi zor olan din kavramına dair İslami perspektiften yapılabilecek tanımlar dahi çeşitlilik arz etmekte olup, en kapsamlı ve genel geçer tarifiyle bir sembol ve ritüeller bütünü konumundaki din, örgütlü bir inanç ve uygulamalar bütünüdür denebilir (Holm, 2007: 23). Bu bağlamda din, mensubu olan bireylere değerler sistemi sunan (Aytan, 2005: 186), kendisine kutsiyet atfedilen varlıklara inanmayı ve bu inanca bağlı olarak birtakım ritüelleri ifa etmeyi sistematize eden toplumsal bir müessese; tabiatüstü bir güce ve bu gücün koyduğu kurallara inanma, uymanın akabinde meydana gelen yaşam felsefesi, akli ve düşünsel tutumlar bütünü (Memiş, 2024: 34); akıl sahibi bireyleri hayırlı, iyi ve doğru olana yönelten ilahi düzen olarak tarif edilebilir (Arslan, 2015: 159).

a.b. Hoşgörü ve Tolerans

Hoşgörü, geçmişten günümüze dinî, siyasi ve etnik bağlamda insanlığın gündeminde yer almış (Yiğit, 2010: 5), insan ilişkilerinin ve etkileşiminin artmasına paralel olarak günümüzde daha da önem kazanmış bir konudur. Gerek toplumsal ilişkilerin gerekse bireysel ikili ilişkilerin sağlıklı bir temele oturtularak yürütülebilmesi için kurallar yanında birtakım kaynaştırıcı değerlerin de var olması gereklidir. Hoşgörü, bu sağlıklı ilişkinin (Çalışkan & Çavuş, 2020: 183), huzur ve barışın var olabilmesi için ön plana çıkan elzem koşullardan birisidir (Yiğit, 2010: 5).

Hoşgörü, birçok kavram gibi kesin çizgilerle tanımlanması güç olan kavramlardan birisidir (Şahin, 2011: 77). Kökeni itibariyle Farsça bir kelime olan ve *iyi, tath, duygu okşayan, zevk veren, ilgi uyandıran, beğenilen ve latif* (Doğan, 1995: 499) anlamlarını içeren *hoş/buş* kelimesi ile görmek fiilinden türemiş olan *görü* kelimesinin birlikte kullanımını içeren birleşik bir kelimedir (Eyüboğlu, 1995: 327; Devellioğlu, 2009: 376). Genel bir tanımlamayla hoşgörü kavramını, bir toplumda tüm farklılıkların varlığına karşın bir arada yaşamayı mümkün kılan, karşılıklı sevgi, saygı, güven ve anlayış esasına dayalı olarak kurulan fonksiyonel bir iletişim süreci (Gözübüyük, 2002: 40) şeklinde ifade edebilmek mümkündür.

Günlük kullanımda; her şeyi anlayışla karşılama, olabildiğince hoş görme durumu, kabullenme olarak anlam içeriğine sahip olan hoşgörü kavramı, Arapça bir kavram olan *müsamaha* ve İngilizce bir kelime olup Türkçeye girmiş olan *tolerans* kavramları ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Tolerans kelimesi, etimolojik kökeni itibariyle hoşgörü kavramını tam karşılayan bir kavram değildir. Yabancı menşeli olan, aynı zamanda

kültürel uyumsuzluk barındıran bir kavram olması belki de hoşgörü kavramı yerine daha yaygın olarak kullanımına engel olmuştur. Ancak bu kültürel uyumsuzluğa rağmen Türkçede çok yaygın olmamakla beraber halen kullanılan bir kavramdır. Arapçada yer alan *tesamüh* kavramının karşılığı olan *tolerans* kavramını Türkçede tam ve net karşılayan bir anlam içeriği bulunmaması nedeniyle dilimizde olduğu şekliyle kullanılmaya devam edegelmiştir (Batuhan, 2007: 75).

Çoğunlukla hoşgörü kavramı yerine, İngilizcede yer alan *toleration/tolerance*, Fransızca *tolérance* ve Almanca *toleranz* kelimelerinden dilimize aktarılmış olan tolerans kelimesi kullanılmakta olup, anlam içeriklerindeki net örtüşmeme nedeniyle bu kullanımın hatalı ya da eksik olduğunu da ifade etmek gerekir. Türkçede günlük konuşma dilinde hoşgörü kavramı yerine kullanılan, İngilizcede birbirine yakın iki kavram olan *toleration/tolerance* kavramları arasında bile bir anlam içeriği bakımından farklılığın var olduğu görülür. *Toleration*, hoşumuza gitmeyen veya kabul etmediğimiz bir durumun gerçekleşmesine veya devam etmesine izin verme anlamında kullanılırken *tolerance*, ilgili eğilim veya erdemın açıklanmasında kullanılır. Başka bir deyişle, ilk terim, pratik, kişisel erdem oluşuna işaret ederken kavramlardan ikincisi, teorik ve politik yönüne vurgu yapan bir kavram olarak karşımıza çıkar (Cohen, 2014: 2).

Hoşgörü kavramı ile tolerans kavramları anlam içeriği bakımından birbirinden farklı kelimelerdir. Tolerans kavramı içerisinde herhangi bir şeye, duruma ya da kişiye dayanmak, katlanmak ve tahammül göstermek gibi karşı tarafa bir yaptırımını da öngören anlam içeriğini barındırırken hoşgörü, tasavvufi yönü olan gönülden kabul etme, kabullenme ve farklı olanı sevme gibi anlam içeriğine sahiptir. Bir başka deyişle tolerans kavramının anlam içeriğinde, hoşgörü kavramında yer alan hoş görme hali yer almamakta olduğu görülür (Çalışkan & Çavuş, 2020: 184).

Hoşgörü kavramının temelinde, doğruluk değerlerine göre bir değerlendirme yapmadan farklı inanç ve fikirlerin var olabileceğini kabullenme duygusu yatar (Çalışkan & Sağlam, 2012: 1432). Hoşgörü, bireyin şahsına ait düşüncelerinden farklı olan düşüncelere karşı saygı göstermesi ve kendi yaşam biçimini devam ettirirken farklı olanlara karşı da kabullenme ve saygı yaklaşımı sergilemesi anlamına gelir. Bu durum, çeşitliliği kabullenmek ve insanların farklı bakış açılarına saygı duymakla ilgilidir (Çalışkan & Çavuş, 2020: 184). Hoşgörünün; önem, meşruiyeti kabul etme, engelleyici olmama, farklılıklara açıklık, özünden sapmama, olumsuz yaklaşım sergilememe ve toplumsal düzen ve barışı hedefleme gibi temel unsurları vardır (Çalışkan & Sağlam, 2012: 1432).

Arapça *tesâmüh* kökünden gelen *müsamaha* ise bir şeyi basit görmek ve hafife almak, kolaylaştırmak, görmezlikten gelmek, müsaade etmek, güçlük çıkarmamak, göz yummak, katlanmak, affetmek, aldırış etmemek ve savsaklamak (Aslan, 2001: 41) gibi farklı anlamlara gelmektedir. Müsamaha, hoşgöründen ziyade anlam içeriği olarak tolerans kavramına daha yakın olup yine hoşgörü kavramını tam olarak karşılamaktan uzaktır. Çünkü müsamaha kavramının anlam içeriğinde farklılıkları kabullenme yoktur. Bu anlamda tolerans kavramıyla anlam ve içerik yönünden daha yakın düşmektedir.

Bir toplumda bireylerin sahip oldukları temel hak ve özgürlükler, kanunlarla düzenlenmiş ve teminat altına alınmıştır. Hoşgörü, bireylerin farklılıkları ötekileştirmeden ve dışlamadan bir arada yaşayabilmelerini, bu farklılıkları doğru-yanlış tarzı bir yargılamaya tabi tutmadan içselleştirip kabul edebilmelerini ifade eden; yazılı kurallarla sınırlandırılmayan, özünde insani ve vicdani bir olgudur. Buradan da anlaşılacağı üzere hoşgörü, yaratılışı itibarıyla renk, ırk, soy, dil, din, mezhep, düşünce, dünya görüşü, kültür vb. açılardan birbirinden farklı insan tiplerini bir arada barındırma potansiyeline sahip toplum ya da toplulukları bir arada tutabilecek en önemli değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler arası var olan farklılıklar, insan olmanın bir gereği olarak (Yiğit, 2010: 5) dün vardı, bugün var olduğu gibi, yarın da varlığını devam ettirecek bir realitedir.

Hoşgörü, toplumsal barışı ve huzuru temin etmesiyle toplumsal yönü de bulunan önemli bir değerdir. Her insan doğduğu andan itibaren insan oluşu hasebiyle birtakım temel haklara sahiptir. Bu hakların hayat bulması, güvence altına alınması ya da bireyin aynı veya yakın sosyal çevreyi, ortam ya da kültürü paylaştığı insanlar tarafından kabul görmesi, itiraz ve engelleme ile karşılaşmaması hoşgörü olarak nitelendirilebilir. Hoşgörü, muhatabı kendine uydurma, kendi kalıpları içerisinde görme isteği ve bu yönde zorlama değil, ona birey olma ve sahip olduğu değerlerle var olma şansı tanımak, kendisi olma hak ve imkânı vermek olarak da görülebilir. Bir başka ifadeyle muhatabı istenilen gibi olmaya zorlamak değil, ona istediği olma fırsatı vermek (Çalışkan & Sağlam, 2012: 1432) olarak anlaşılmalıdır.

Hoşgörü, bireylerin sahip oldukları farklı düşünce, fikir, inanç ve değerlerini özgürce dışa yansıtmalarına olanak sağlanması ve bu farklılıkların doğal karşılanması, karşıt görüş ve fikirlerin saygı çerçevesinde dinlenmesinin bir ön koşulu olarak gösterilebilir. Ancak hoşgörü kimi zaman yanlış anlaşılmalara da açık bir olgudur. Zira farklılıklar karşısında sergilenen hoşgörü bazen karşıdaki bireyler tarafından umursamama, ciddiye almama veya görmezlikten gelme olarak da algılanabilmektedir.

Bu durum ise toplumsal karmaşa, disiplinsizlik ve huzursuzluğa zemin hazırlayabilir (Şahin, 2011: 77).

Hoşgörü, bir iletişim araç ya da yöntemi olarak da ele alınabilir. Ancak bu iletişim karşılıklıdır. Tek taraflı iletişim söz konusu olamayacağı gibi tek taraflı bir hoşgörüden de bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle farklılık arz eden görüş, fikir, inanç ya da değerlere dair hoşgörü, sadece muhataplardan beklenmemelidir ki böyle bir beklentinin gerçekçi ve akla uygun olması da beklenemez. Bunun yanında sınırsız bir hoşgörü de sınırlı bir durumdur. Hoşgörü ile karşılanabilecek unsurların sınırları iyi belirlenmelidir. Zira sınırları net çizilememiş olan bir hoşgörünün, sistematik edilmeye müsait bir ortam oluşmasına, hak ihlallerine, adaletsizliğe, mağduriyetlere kapı aralayabileceği açıktır. Akılcı ve gerçekçi bir yaklaşımla karşılıklı, sınırları açık ve net belirlenmiş, ötekileştirmeden ve yanlış yorumlamalardan uzak bir hoşgörü anlayışı sağlıklı olan anlayıştır denebilir.

Başaran (1995), hoşgörünün yalnızca demokrasi ortamında gelişebileceğini belirtmiştir. Demokrasiye yönelik saldırılar, irade, düşünce ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayıcı yaklaşımlar hoşgörüyle karşılanamaz. Ayrıca, kazanımları yok etmeye yönelik hareketler ve toplumsal-kültürel değerleri tahrip eden oluşumlar da hoşgörü sınırlarının dışındadır. İnanç ve değerlere zarar veren eylemler ile insana yönelik her türlü zararlı teşebbüs de hoşgörü gösterilemeyecek durumlardır (Başaran, 1995: 54).

a.c. Dini Hoşgörü

Hızlı küreselleşme, uluslararası ticari ilişkiler ve siyaset (Türe & Ersoy, 2014: 32), özellikle yüzyılın son çeyreğinde kıtalararası göç hareketlerinin maksimum seviyeye ulaşmasına neden olmuştur. Bu durum, farklı inanç, mezhep, dil, kültür, ırk veya uyruktan daha kalabalık kitlelerle yakın sosyal çevreyi paylaşmayı ve bir arada yaşamayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla daha fazla farklılıkla yüzleşmek, daha hoşgörülü ve müsamahakâr olmak fazlaca önem arz eder hale gelmiştir. Dini hoşgörü kavramı da tam burada devreye girmektedir. Kendi inanç ve değerlerinden farklı din ve mezheplere mensup bireyleri kabullenebilmek, inanç sistemlerinin ayrıştırıcı değil birleştirici olduğunu, inanç farklılıklarını ve farklı din ve mezheplerden olanları kabullenebilmek, bunları birer inanç ve kültür zenginliği olarak görebilmek dini hoşgörü olarak nitelendirilebilir.

Dinî bağlamda düşünüldüğünde hoşgörü, farklı inanç ve değerlere sahip bireylerin birbirlerinin inanç ve değerlerine, inanç yönünden farklılıklarına karşılıklı saygı göstermesi, farklılıkları kabullenmesi, içselleştir-

mesi, karşılıklı olarak sahip oldukları inanç ve değerleri özgürce yaşayabilmelerine ortam sağlamaları, dinî ve mezhepsel farklılıkları ötekileştirme aracı haline getirmemeleri olarak anlaşılabilir. Günümüzde farklı din ve mezhepten bireylerin yoğun etkileşim içerisinde oldukları, yakın sosyal çevreyi paylaşmak zorunda kaldıkları, uzak coğrafyalarda yaşıyor olsalar dahi gelişen teknoloji ve kitle iletişim araçları aracılığı ile mesafeleri adeta ortadan kaldırdıkları, global bir dünyanın kapılarını araladıkları gözlenmektedir.

Yani çağımızda yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde üzerinde yaşamış olduğumuz dünya adeta küçük bir kasaba ya da köy haline gelmiştir. Buna bağlı olarak siyasi, ticari ve iktisadi gerekçelerle, yaşam standartlarını yükseltme arayışı ve güvende olma isteği gibi nedenlere bağlı olarak iletişim ve haberleşmenin de etkisiyle özenilen yaşam standartlarına sahip coğrafyalara doğru lokal ya da kitlesel göç hareketleri daha fazla yaşanır olmuştur. Dolayısıyla toplumlar iletişim ve etkileşimin kaçınılmaz bir gerçeklik halini aldığı günümüzde, birbirleri ile iletişim ve etkileşim içerisinde olan farklı ırk, uyruk, din ve mezhepten bireylerin birbirlerine karşı dinî açıdan hoşgörüyü yaklaşmaları daha fazla önem arz eder hale gelmiştir.

Dini hoşgörü, farklı dini inanç, pratik ve değerlere sahip bireylerin ve toplulukların birbirlerine karşı anlayış, saygı ve kabul gösterme sürecini ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, dinler arası diyalog ortamının sağlanabilmesi ve barışın temini hususunda önemli bir rol oynar. Dini hoşgörü, bireylerin inanç ve ibadet özgürlüğüne saygı göstererek, toplumsal uyum ve birlikte yaşamı teşvik eder (Smith, 2007: 34).

Dini hoşgörü, tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde yorumlanmış ve uygulanma alanı bulmuştur. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, farklı dini grupların bir arada yaşamasına izin verilmiş ve bu grupların dini özgürlükleri korunmuştur (İnalcık, 1994: 56). Aynı zamanda Türk-İslam medeniyetlerinde farklı dini kültürlerle bir arada yaşamaktan kaynaklı uyum ve hoşgörüye dayalı ortak bir dini kültürün ortaya çıktığı da görülmektedir (Günay, 1996: 202). Avrupa'da ise, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan dini savaşlar ve çatışmalar, dinsel hoşgörünün önemini artırmış ve bu dönemde birçok düşünür hoşgörü kavramını savunmuştur (Locke, 1689: 44).

Günümüzde dinsel hoşgörü, insan temel haklarının ve demokratik değerlerin bir parçası hatta gereği olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. maddesi, herkesin din özgürlüğüne sahip olduğunu belirtir ve bu özgürlüğün, din veya inanç değiştirme, dinini veya inancını öğretme, ibadet etme ve uygulama

özgürlüğünü içerdiğini vurgular (United Nations, 1948: 3). Bu da inanç özgürlüğünün varlığından bahsedebilmek, farklı inanç ve değerlere sahip bireylerin barış içerisinde birlikte yaşama kültürüne sahip olabilmelerini temin edebilmek, insan hak ve özgürlüklerinin korunabilmesi için dini hoşgörünün var olması gereken insani bir tutum ve gereklilik olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Dini hoşgörü, toplumsal barış ve uyumun sağlanmasında kritik bir önem ve değere sahiptir. Farklı dini inanç ve değerlere sahip grupların bir arada yaşadığı toplumlarda hoşgörü, çatışmaların önlenmesine ve sosyal dayanışmanın güçlenmesine katkı sağlar. Ayrıca, hoşgörü kültürü, bireylerin farklı inanç ve kültürlerle etkileşime girmelerini teşvik eder ve bu da toplumsal zenginliği artırır (Parekh, 2000: 78)

Bireylerin inanç ve mezhep farklılıklarından kaynaklı dini değerleri nedeniyle baskılara maruz kalmaları, din değiştirmeye zorlanmaları, mezhepsel ayrımcılığa maruz kalmaları ya da bir toplumda dinlerini özgürce yaşayamamaları dinî hoşgörüsüzlük veyahut da inanç farklılıklarına tahammülsüzlük olarak nitelendirilebilir. Diğer birçok konuda olduğu gibi dini anlamda hoşgörüsüzlük ya da tahammülsüzlük de toplumsal dinamiklerin sarsılmasına, toplumsal huzursuzluğa, zorlamaya maruz kalan bireylerde psikolojik travmalara ve ruhî yıpranmalara neden olabilecek en önemli etkenlerden birisidir. Başka bir ifadeyle dini anlamda hoşgörüsüzlük, olması gereken ve inanç sistemlerinin özünde yer alan hoşgörü yerine olmaması gereken tahammülsüzlüğün, hoşgörüsüzlüğün inanç farklılıkları temeline dayandırılmasıdır ve toplumsal dinamikler açısından tehlikelidir. Halbuki dikkatle incelendiğinde, sadece vahye dayalı dinlerde değil tüm inanç sistemlerinin özünde insan sevgisinin, insana değer vermenin ve farklı özelliklerde yaratılmış olan insanların inanç ve değerler yönünden de farklılıklara sahip olmalarının doğallığı anlayışının var olduğu görülür. Aynı zamanda bireylerde inanç ve değerler bakımından rastlanan farklılıkların, toplumsal ve kültürel açıdan bir zenginlik olduğu anlayışının hâkim olması gerekir ki bu dinî hoşgörünün ta kendisidir.

Sosyal, psikolojik ve felsefî anlam içeriği ve boyutları olan hoşgörünün ve özellikle dini hoşgörünün bireylere kazandırılması, hoşgörüsüzlüğün ve tahammülsüzlüğün minimize edilebilmesi için sadece yasal tedbirler almakla mümkün olabilecek bir husus değildir. Zira vicdani boyutunun varlığından bahsettiğimiz genel anlamda hoşgörünün ve dini hoşgörünün bireylerde kazanılmış bir tutum olarak var olması gerekir. Hoşgörü, kanun ya da cezalarla kazandırılacak bir tutum ya da davranış ise asla değildir. İçerisinde bulunduğumuz bilgiye hızlı erişimin kolaylaştığı ve iletişimin çeşitlendiği çağımızda, istisnasız her toplumun kendi

mensuplarına, önemli toplumsal bir değer ve gereklilik haline gelmiş olan hoşgörü temelinde farkındalıklar yaratacak bilgilendirme yapması adeta zaruret haline gelmiştir. Tüm boyutlarıyla hoşgörüsüzlüğü minimize edilmesi noktasında en etkili unsurlardan birisi eğitimidir. Yapılan araştırmalarda, bireylerin eğitim seviyelerinin yükselmesine paralel olarak hoşgörü düzeylerinin de yükseldiği gözlenmiştir (Borgonovi, 2012: 146-167; Witenberg, 2007: 433-451). Dolayısıyla dini anlamda hoşgörü içeren bireysel ve toplumsal düzeyde tutumların kazanılmasında eğitimin rolünün yadsınamayacağı açıktır.

Çalışma öncesinde alanla ilgili literatür incelemesi yapılmıştır. Yapılan literatür taramasında din psikolojisi alanında bireylerin dini hoşgörü düzeyini ölçmeye yönelik bir ölçme aracının bulunmadığı gözlenmiştir. Dolayısıyla dini hoşgörü düzeyini tespit etmeye yönelik çalışmalarda kullanılmak üzere bir ölçeğin geliştirilmesine ihtiyaç olduğu ve bu anlamda bir boşluğun doldurulmasının gerektiği açıktır. Etkileşim ve iletişimin maksimum düzeye ulaştığı günümüzde, farklı din ve mezheplere mensup bireylerin muhataplarına karşı ne derece dini hoşgörüye sahip olduklarının ve ne derece uyumlu bir şekilde bir arada yaşayabileceklerinin tespit edilebilmesi noktasında sahip olunan dini hoşgörü düzeyinin tespit edilebilmesi önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmayla geliştirilen ölçme aracı, din psikolojisi alanında bireylerin din ve mezhep farklılıklarından kaynaklı dini hoşgörü düzeylerinin ölçülebilmesini temin etmeye yönelik olup, konuyla alakalı çalışmalara kolaylık sağlaması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda, alanda bu konuda var olduğu tespit edilen bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır.

b. Yöntem

Bu çalışma, din psikolojisi alanında bireylerin din ve mezhep farklılıklarına yönelik tutumlarını ve dini hoşgörü düzeylerini niceliksel olarak değerlendirmeye imkân tanıyan, psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırma, ölçek geliştirme yöntemine dayalı nicel bir desen çerçevesinde yürütülmüş; ölçeğin yapı geçerliği ve güvenilirliği, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile test-tekrar test uygulamaları aracılığıyla sınanmıştır. Ölçek geliştirme sürecinde alanyazın temelli kavramsal çerçeve esas alınmış, uzman görüşleri ve istatistiksel analizler birlikte değerlendirilerek ölçme aracının bilimsel yeterliği sağlanmıştır.

b.a. Ölçek Geliştirme Süreci

Ölçek çalışmasına literatür taraması ile başlanmış ve Dini Hoşgörü Ölçeğinin geliştirilmesi amacıyla alanyazında ortaya konulan çalışmalar

gözden geçirilmiştir (Karakoç & Dönmez, 2014; Güvendir & Özkan, 2024; Çalışkan & Sağlam, 2012; Çalışkan & Çavuş, 2020; Taş, 2018; Gül vd. 2019; Demirci & Ekşi, 2018; Erdem Zengin & Yalçinkaya, 2016). Ölçek geliştirme çalışmalarında iki yöntem kullanılmaktadır: Bunlardan ilki, mevcut bir ölçeği farklı bir dilde veya kültürde kullanmak amacıyla ölçeği o dile uyarlamak; diğeri ise, belirli bir konu ya da kavram üzerine tamamen yeni bir ölçek geliştirmektir (Karakoç & Dönmez, 2014: 39-49). Bu iki yöntemden biri, araştırmacıların ihtiyaçlarına ve mevcut kaynaklara bağlı olarak tercih edilir.

Literatür taraması yapılırken, din psikolojisi araştırma alanında *dini hoşgörü* kavramını müstakil başlık olarak ele alan bir ölçek çalışmasının olmadığı görülmüş ve bu alanda ileride yapılacak olan bilimsel çalışmalara destek olacağı düşünülerek, bireylerin din ve mezhep farklılıklarına yönelik hoşgörü düzeylerinin ölçülebilmesini esas alan bir *Dini Hoşgörü Ölçeği*'nin geliştirilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca geliştirilen bu ölçeğin alanda ileride yapılması muhtemel nicel çalışmalarda yararlanılmak üzere önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmüştür.

Ölçek geliştirme çalışmalarında izlenmesi gereken süreç, belirli aşamaları içermektedir. İlk adım, alan uzmanlarının görüşlerinden yararlanarak aday ölçek formunun hazırlanmasıdır. Bu formun oluşturulmasının ardından, ölçeğin küçük bir örneklem grubunda test edildiği ön deneme aşaması gerçekleştirilir (Yurdagül, 2005: 771). Ön deneme süreci tamamlandıktan sonra, daha geniş bir örneklem grubunda deneme çalışmaları yapılır. Bu aşamada, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilerek psikometrik özellikleri değerlendirilir (Erkuş, 2022: 25-64).

Ölçek çalışması öncesi etik kurul onayı için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Beşerî Bilimler Etik Kurulu'na başvurulmuş olup ilgili kurulun 31.10.2023 tarih, 141 toplantı sayısı ve 31 numaralı kararı ile çalışmanın yapılabileceğine dair onay alınmıştır. Araştırmacı tarafından literatür taraması yapıldıktan sonra 15 soruluk madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçeğin hedeflediği yapıyı sağlıklı biçimde ölçekbilmek, ölçme sürecinden kaynaklanabilecek hataları en aza indirmek ve katılımcıların bilişsel yükünü artırmamak amacıyla madde havuzunda yer alan soru sayısı bilinçli olarak sınırlı tutulmuştur.

Ölçek geliştirme sürecinin özellikle ilk aşamalarında gereğinden fazla maddeye yer verilmesi, katılımcıların dikkatinin dağılmasına yol açabilmekte; bu durum ise verilen yanıtların tutarlılığını zayıflatarak elde edilen verilerin niteliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bunun yanı sıra, aşırı sayıda maddeden oluşan ölçeklerde faktör analizi sırasında madde-

toplam korelasyonlarının düşmesi ve faktör yüklerinin belirginliğini kaybetmesi söz konusu olabilmektedir. Bu tür bir dağılma, ölçeğin yapısal geçerliğine zarar verebilecek önemli bir risk oluşturmaktadır. Nitekim alanyazında, kuramsal sınırları net biçimde çizilmiş bir yapının ölçülmesinde, çok sayıda madde yerine sınırlı fakat güçlü maddelerden oluşan bir madde havuzunun istatistiksel açıdan daha güvenilir sonuçlar üreteceği vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada da söz konusu yaklaşım benimsenmiş ve madde sayısı bu doğrultuda belirlenmiştir. Daha sonra oluşturulan maddeler hususunda ölçek geliştirme konusunda yeterli donanıma sahip beş bilim insanından *açıklık*, *gereklilik* ve *özgünlük* bakımından maddeleri değerlendirmeleri istenilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda ölçek maddelerinin “açıklık, gereklilik ve özgünlük” olarak yeterli düzeye sahip olduğu görülmektedir. Ölçekten çıkarılacak olan madde bulunmadığına karar verilmiş, bununla birlikte dokuz madde üzerinde kısmî düzeltmeler yapılmıştır.

Araştırmaya ilişkin ilk deneme uygulaması, farklı demografik özelliklere sahip 164 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu deneme kapsamında, 15 maddeden oluşan form, farklı demografik özelliklere sahip üniversite öğrencilerine uygulanmıştır.

Uygulamadan elde edilmiş olan verilerle yapılan Açıklayıcı Faktör Analizinde (AFA), Promax eğik döndürme yöntemi tercih edilmiştir. Promax eğik döndürme yöntemi, faktörlerin birbirleriyle ilişkili olduğu düşüncesinden dolayı tercih edilmiştir (Büyüköztürk, 2002: 476-477). Promax eğik döndürme, faktörler arasındaki olası yüksek korelasyonları daha doğru bir şekilde hesaplamak için kullanılan bir yöntemdir ve faktörler arasında ilişki olması düşünüldüğünde Promax’ın tercih edilmesi önerilmektedir (Büyüköztürk, 2002: 477).

Uygulanan faktör analizi sonucunda, faktör yük değerleri 0,40’tan düşük olan bir madde bulunmamıştır. Ancak aynı anda farklı faktörlerde değerler alan üç madde tespit edilmiş ve bu maddeler analiz dışı bırakılmıştır. Çünkü “Binişik maddelerin ayrı faktörlerde ortaya koydukları ilişki düzey aralığının 0,10’dan düşük olması halinde maddenin analizden çıkartılması” gerekmektedir (Büyüköztürk, 2020: 135). Bu adım, ölçeğin faktöryel yapılarını daha net ve tutarlı bir şekilde ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Geriye kalan 12 maddeye tekrar Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmış ve analize alınan tüm maddelerin faktörlere uyumlu şekilde dağıldığı belirlenmiştir. Böylece dört faktörlü bir yapıya ulaşılmıştır.

Son aşamada ise başka bir örneklem grubuyla tekrar ana deneme gerçekleştirilmiştir. Zira ölçek geliştirmede iyi modele ancak farklı örneklem gruplarıyla çalışılarak ve farklı faktör yapıları denenerek ulaşılabileceği ifade edilmektedir (Güngör, 2016: 108). Bu aşamada taslak form, birinci deneme uygulamasındaki katılımcılardan farklı olan 280 kişilik bir gruba sunulmuş ve ardından veriler Doğrulamalı Faktör Analizine (DFA) tabi tutulmuştur. Bulgular bölümünde detaylı biçimde anlatıldığı üzere DFA sonuçlarına göre ölçeğin bu son halinin kabul edilebilir bir şekilde çalıştığı görülmüştür.

b.b. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya ait veriler, etik izin alındıktan sonra çalışmaya katılım konusunda gönüllü olan toplam 523 kadın ve erkek katılımcı üniversite öğrencisine uygulanarak elde edilmiştir. Araştırmanın ilk deneme uygulaması Şubat 2023'te ikinci deneme uygulaması ise aynı yılın mart ayında çevrim içi yöntemle yürütülmüştür. Ölçeğin geçerliliğini belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analiz (AFA) ve Doğrulamalı Faktör Analiz (DFA) yapılmıştır. Güvenirliliği tespit etmek için ise ölçeğin iç tutarlılığını verecek olan Cronbach's Alfa değerine bakılmıştır. Faktörler arasında yer alan ilişkiyi ortaya koymak için de Pearson korelasyonu katsayısı incelenmiştir. Güvenilirlik ve AFA analizleri için SPSS-26 paket programı, DFA'ne bakmak için ise AMOS-22 paket programı kullanılmıştır.

Veri setinin faktör analizine uygunluğunu tespit etmek için ölçeğin faktör analizinde korelasyon matrisi uygulanmış olup, Barlett ve KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testleri uygulanmıştır. Yamaç grafiği ve özdeğer istatistiklerinden ise faktörlerin oluşturulmasında yararlanılmıştır ve toplam varyansın her bir faktörce açıklanan yüzdesine bakılmış, ters görüntü korelasyon matrisi incelenmiştir. Faktörleri yorumlama, anlamlandırma ve isimlendirmede kolaylık sağlamak amacıyla Promax eğik döndürme tekniğine başvurulmuştur.

Faktör sayısı belirlenirken açıklanan varyans oranının yüksek olmasına, yamaç grafiğine ve özdeğerin'in 1'den büyük olması durumuna bakılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini tespit etmek için Cronbach's Alfa (iç tutarlılık) değerine; ölçtükleri özellikler açısından maddelerin ayırt ediciliğini ortaya koymak amacıyla ise madde toplam korelasyonlarına ve faktörler arasındaki korelasyonlara bakılmıştır.

b.c. Ölçeğin Derecelendirme Sistemi

Katılımcılara dini hoşgörü düzeylerini belirlemek amacıyla 5'li Likert tipinde sunulan maddelere cevap vererek ne düzeyde katıldıklarını belirlemeleri istenmiştir. Örneğin "1. İnsanların sahip oldukları dini

inanç ve değerlere saygı duyarım.”, maddesi için “*Bana Hiç Uygun Değil*” (1), “*Bana Uygun Değil*” (2), “*Bana Biraz Uygun*” (3), “*Bana Oldukça Uygun*” (4), “*Bana Tamamen Uygun*” (5) seçenekleri katılımcılara sunulmuştur.

Dini Hoşgörü ölçeğinde 4 olumsuz ve 8 olumlu olmak üzere toplamda 12 madde bulunmaktadır. Bu ölçekte alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 60’tır. Bu durumda ölçekten alınacak 12 puan katılımcıların dini hoşgörü hususunda “*Bana Hiç Uygun Değil*” düzeyini ifade ederken, 60 puanın ise “*Bana Tamamen Uygun*” düzeyini ifade etmektedir. Bu puanlama sistemi, katılımcıların ölçekteki ifadelerle ilişkili dini hoşgörü düzeylerini geniş bir skalada değerlendirmelerini sağlamaktadır.

b.d. Örneklem ve Demografik Özellikleri

Örneklem grubu farklı fakültelerde öğrenim görmekte olan toplam 523 kız ve erkek üniversite öğrencisi katılımcıdan oluşmaktadır. 523 katılımcıdan elde edilen verilerden 164’ü Açımlayıcı Faktör Analizinin yapıldığı ilk denemede, 280’i ise Doğrulamalı Faktör Analizinin yapıldığı ikinci denemede ve 79’u ise ölçeğin Test-Tekrar Test güvenilirliğinin yapıldığı 3. denemede kullanılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizinin (AFA) yapıldığı ilk test aşamasında verileri kullanılan 164 katılımcıdan elde edilen veriler aynı zamanda ölçek çalışması öncesi için kapsamlı pilot çalışma verisi olarak da değerlendirilmiş ve bu analiz sonuçlarına göre madde revizyonu yapılmıştır. Ölçek geliştirme sırasında ve ölçek geliştirildikten sonra ortaya çıkması muhtemel hataların fark edilebilmesi için denemenin belirli sayıda kişi üzerinde uygulanması gerekmektedir. Bu sebeple katılımcı sayısının ölçekte bulunan madde sayısının beş-on katı büyüklüğünde olması gerekmektedir (Can, 2016: 319; DeVellis, 2014: 157). Her iki deneme çalışmasında da istenilen bu sayıya ulaşılmıştır.

Tablo-1:
Örneklemin demografik özellikleri

Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyet	Erkek	120
	Kadın	324
Sınıf Düzeyi	Hazırlık	14
	1. Sınıf	78
	2. Sınıf	191
	3. Sınıf	107
	4. Sınıf	39
	5. Sınıf	15
Yaş	Min/Maks-Ort/Ss	18/56
Öğrenim Türü	1. Öğretim	325
	2. Öğretim	119
Fakülte	Eğitim Fakültesi	32
	Fen Edebiyat Fakültesi	10

	Hukuk Fakültesi	28	6,3
	İktisat-İşletme Fakülteleri	72	16,2
	İlahiyat Fakültesi	164	36,9
	İletişim Fakültesi	20	4,5
	Mimarlık Mühendislik Fak.	29	6,6
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	45	10,1
	Siyasal Bilimler Fakültesi	26	5,9
	Ziraat-Ormancılık Fakülteleri	18	4,1
Gelir Durumu	Geliri giderinden fazla	63	14,2
	Gideri gelirinden fazla	89	20,0
	Gideri-geliri dengeli ya da eşit	292	65,8

Örneklem grubunun özelliklerine bakıldığında katılımcıların yaş ortalamasının 22.38 olduğu, %73,0 oranında kadın, %27,0 oranında erkek olduğu, %3,2 oranında hazırlık öğrencisi, %17,6 oranında 1. sınıf, %43,0 oranında 2. sınıf, %24,1 oranında 3. sınıf %8,8 oranında 4. sınıf ve %3,4 oranında 5. sınıf olduğu görülmektedir.

Örneklem yaş ortalamalarına göre %73,2 oranında I. Öğretim öğrencilerinden ve %26,8 oranında II. Öğretim öğrencilerinden oluşmakta olup bunların %36,9 oranında İlahiyat Fakültesi, %7,2 oranında Eğitim Fakültesi, %2,3 oranında Fen Edebiyat Fakültesi, %6,3 oranında Hukuk Fakültesi, %16,2 oranında İktisat-İşletme Fakülteleri, %4,5 oranında İletişim Fakültesi, %6,6 oranında Mimarlık Mühendislik Fakülteleri, %10,1 oranında Sağlık Bilimleri (Tıp-Eczacılık-Dış Hekimliği Fakülteleri), %5,9 oranında Siyasal Bilimler Fakültesi, %4,1 oranında Ziraat-Ormancılık Fakülteleri öğrencileri olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcılardan %65,8 oranında öğrencinin geliri giderine eşit, %20 oranında öğrencinin gideri gelirinden fazla ve %14,2 oranında geliri giderinden fazla olduğu saptanmıştır.

Dağılımlar incelendiğinde çalışmada maksimum çeşitliliğin elde edilmesi için örneklem grubunun farklı özellikler taşıyan demografik gruplardan elde edilmesine dikkat edilmiş olduğu görülmektedir.

c. Bulgular

Bu bölümde, Dini Hoşgörü Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin bulgular sunulmuştur. Analizler; yapı geçerliği, faktör yapısı, madde özellikleri ve güvenilirlik göstergeleri doğrultusunda sistematik bir istatistiksel sırayla burada okuyucuya aktarılmıştır.

c.a. Geçerlilik Analizi

Geçerlilik incelemelerinin ilk aşamasında, araştırma kapsamında toplanan verilerin faktör analizi için uygun bir yapıya sahip olup olmadığı değerlendirilmiştir. Bu amaçla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem

Yeterlik Testi ile Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Söz konusu testler, veri setinin faktörleştirilebilirlik düzeyini belirlemek ve açıklayıcı faktör analizine geçilmeden önce gerekli istatistiksel ön koşulların karşılanıp karşılanmadığını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Böylece ölçek maddeleri arasındaki korelasyon yapısının faktör analizi için yeterli olup olmadığı ön değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

KMO testi, örneklem büyüklüğünün ve değişkenler arasındaki ortak varyans düzeyinin faktör analizi için yeterli olup olmadığını göstermesi bakımından önemli bir ölçüttür. Bartlett Küresellik Testi ise korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığını sınavarak değişkenler arasında faktör analizini mümkün kılacak düzeyde anlamlı ilişkiler bulunup bulunmadığını değerlendirmektedir. Yurtkoru ve arkadaşlarına göre sosyal bilimler alanında yürütülen çalışmalarda KMO değerinin 0,80 ve üzerinde olması mükemmel; 0,70–0,80 aralığında olması iyi; 0,60–0,70 arasında bulunması orta; 0,50–0,60 aralığında olması zayıf; 0,50’nin altında kalması ise kabul edilemez düzey olarak yorumlanmaktadır (Yurtkoru vd., 2018: 80). Bu çalışmada uygulanan KMO testi sonucunda değerin 0,71 olduğu saptanmış; Bartlett Küresellik Testi kapsamında hesaplanan ki-kare değerinin ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 752,609$; $p = 0,00$). Bu bulgular, çalışmada kullanılan veri setinin faktör analizi için yeterli, uygun ve analiz edilebilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

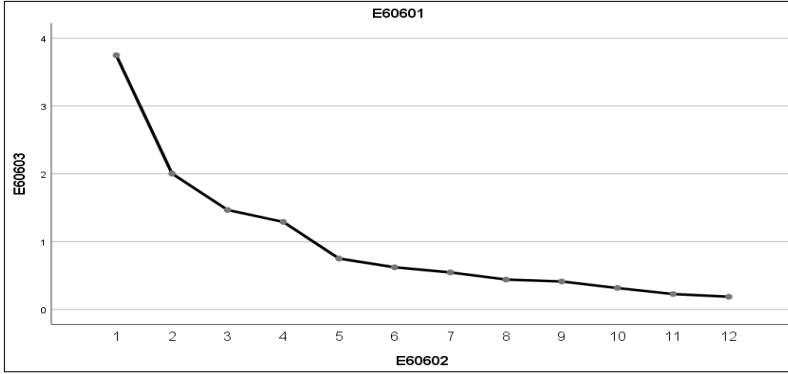
c.b. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

Dini Hoşgörü Ölçeği maddelerinin uygulandığı örneklem grubunun faktör analizi için yeterli olduğunun belirlenmesinin ardından, veri setinin çözümlenmesinde Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) yöntemi tercih edilmiştir. Temel Bileşenler Analizi, değişken sayısını azaltmayı ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle anlamlı kavramsal yapılar ortaya koymayı amaçlayan; kullanım kolaylığı ve yorumlanabilirliği nedeniyle sosyal bilimlerde en yaygın başvurulmuş istatistiksel teknikler arasında yer alan bir analiz yöntemidir (Büyüköztürk, 2020: 135; Seçer, 2018: 13–14).

Bu aşamada ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla yamaç grafiği, özdeğerler ve açıklanan toplam varyans oranları birlikte değerlendirilmiştir. Faktör sayısının belirlenmesinde yalnızca özdeğer ölçütüne bağlı kalınmamış; bileşenlerin grafik üzerindeki kırılma noktası, varyans katkıları ve faktörlerin kuramsal olarak yorumlanabilirliği de dikkate alınmıştır. Böylece ölçeğin psikometrik yapısı, yalnızca istatistiksel çıktılar üzerinden değil, aynı zamanda ölçülmek istenen kavramsal yapıyla uyumu bakımından da değerlendirilmiştir. Faktör

yapısına ilişkin ilk görsel değerlendirme Şekil-1’de sunulan yamaç grafiği üzerinden yapılmıştır.

Şekil-1:
Dini Hoşgörü Ölçeği’ne ilişkin yamaç grafiği

Şekil-1’de sunulan yamaç grafiği incelendiğinde, eğrinin belirgin bir düşüş sergilediği ve beşinci noktadan itibaren yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Noktalar arasındaki dağılım, özdeğeri 1’in üzerinde olan dört faktöre işaret etmektedir. Yamaç grafiği paralel analiz sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, anlamlı faktör sayısının dört olduğu söylenebilir (Koçak vd., 2016: 345).

Yamaç grafiği incelemesinin ardından, Dini Hoşgörü Ölçeği maddelerinin faktörlere dağılımını ve faktör yüklerini belirlemek amacıyla Bileşen Matrisi (Component Matrix) değerlendirilmiştir. Analizler, ölçeğin tek boyutlu değil, çok boyutlu bir yapı sergilediğini göstermiştir. Bu nedenle faktörler arasında ilişki bulunabileceği varsayımıyla Promax rotasyonu uygulanmış; rotasyon sonrası elde edilen özdeğerler, madde faktör yükleri, açıklanan varyans oranları ve toplam varyans değerleri Tablo-2’de sunulmuştur.

Tablo-2:
Açıklanan toplam varyans tablosu

Bileşen	Başlangıç Özdeğer			Yüklenen Faktörlerin Karelerinin Dağılımı			Rotasyon Sonrası Dağılım
	Toplam	Varyans %	Birikimli %	Toplam	Varyans %	Birikimli %	Toplam
1	3,749	31,240	31,240	1,677	13,979	13,979	2,770
2	2,004	16,698	47,938	2,526	21,049	35,028	2,633
3	1,466	12,215	60,153	1,799	14,992	50,020	1,689
4	1,290	10,751	70,904	1,127	9,388	59,408	1,480

Birinci deneme uygulamasında gerçekleştirilen Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) bulguları doğrultusunda, birden fazla faktörde yer almasına rağmen faktörler arasındaki yük farkı 0,10’un altında kalan üç

maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. İkinci deneme uygulamasında yapılan analizlerde ise faktör yükü 0,40'ın altında kalan, negatif değer alan ya da birden fazla faktörde anlamlı biçimde yüklenen herhangi bir maddeye rastlanmamıştır.

Yinelenen döndürme işlemleri sonucunda, toplam 12 maddenin öz değeri 1'in üzerinde olan dört faktör altında toplandığı ve bu faktörlerin birlikte ölçeğe ilişkin toplam varyansın %70,90'ını açıkladığı belirlenmiştir. Açıklanan varyans oranının yüksek olması, ölçeğin faktör yapısının güçlü ve tutarlı olduğuna işaret etmektedir (Tavşancıl, 2014: 45). Bu bağlamda, çalışmada elde edilen %70,90'lık açıklanan varyans değeri, geliştirilen ölçeğin faktör yapısının sağlamlığını desteklemektedir.

Tablo-3'te yer verilen Döndürülmüş Bileşen Matrisi (Rotated Component Matrix) sonuçları da dört faktörden oluşan ölçeğin yapı geçerliliği açısından güçlü ve dengeli bir dağılım sergilediğini ortaya koymaktadır.

Tablo-3:
Bileşenler matrisi dağılımları

	Maddeler	1	2	3	4
1	Başka mezhepten insanlara karşı mesafeli davranırım.	0,848	0,116		
2	Başka dinden insanlara karşı mesafeli davranırım.	0,705	0,124		
3	Başka mezhepten olan insanlar benim için ötekidir.	0,704			
4	Aynı dinden olmadığım insanlar benim için ötekidir.	0,701			
5	İnsanların sahip oldukları dini inanç ve değerlere saygı duyarım.		0,880		
6	İnsanların farklı dillerde mensup olmalarını doğal karşılarım.		0,706		
7	İnsanların mezhep farklılıklarına saygı duyarım.		0,650		
8	Dini konularda yeni ve farklı görüş beyan edenlere saygı duyarım.		0,556		
9	Aile ve sosyal çevre dini farklılıkların temel nedenidir.			0,984	
10	Aile ve sosyal çevre mezhep farklılıklarının temel nedenidir.			0,782	
11	Mezhepsel farklılıkların insanlar arasında düşmanlık sebebi olmaması gerektiğine inanırım.				0,943
12	Dinsel farklılıkların, insanlar arasında düşmanlık sebebi olmaması gerektiğine inanırım.				0,496

Dini Hoşgörü Ölçeği üzerinde gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda, birinci faktörün dört maddeden oluştuğu ve bu faktöre ait yük değerlerinin 0,848 ile 0,701 aralığında değiştiği tespit edilmiştir. İkinci faktörün de dört maddeden meydana geldiği ve faktör yüklerinin 0,880 ile 0,556 arasında seyrettiği belirlenmiştir. Üçüncü faktörün iki maddeden oluştuğu ve bu maddelere ilişkin yük değerlerinin 0,984 ile

0,782 arasında olduğu; dördüncü faktörün ise iki maddeden oluştuğu ve faktör yüklerinin 0,943 ile 0,496 aralığında değiştiği görülmüştür. Maddelerin içerik özellikleri dikkate alınarak, birinci faktör *Din ve Mezhep Ayrımcılığı*, ikinci faktör *Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı*, üçüncü faktör *Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni*, dördüncü faktör ise *Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü* şeklinde adlandırılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen faktör yük değerlerinin 0,984 ile 0,496 arasında değişmesi, geliştirilen ölçeğin yüksek düzeyde ilişkili maddelerden oluştuğunu ve yapı geçerliğini sağlayabilecek nitelikte bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Nitekim faktör yüklerinin 0,45'in üzerinde olması, maddeler arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu ve ölçeğin yapı geçerliği açısından yeterli kabul edilebileceğini ifade etmektedir (Büyüköztürk, 2020: 134).

Ölçeğin yapı geçerliğini desteklemek amacıyla ayrıca alt boyutlar arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Bu doğrultuda, Dini Hoşgörü Ölçeği'nin alt ölçekleri arasındaki basit doğrusal korelasyon katsayıları hesaplanmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo-4:
Faktörler arası ilişkiyi gösteren korelasyon analizi

Faktör		Din ve Mezhep Ayrımcılığı	Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı	Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni	Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü
Din ve Mezhep Ayrımcılığı	r	1	-,463	,472	-,584
	p		,000	,002	,000
Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı	r		1	-,634	,649
	p			,005	,000
Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni	r			1	-,538
	p				,006
Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü	r				1
	p				

** Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo-4'te yer alan korelasyon bulguları incelendiğinde, ölçeği oluşturan tüm faktörler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin bulunduğu görülmektedir. Korelasyon katsayısının mutlak değerine göre 0,50'nin altında olması düşük; 0,50–0,70 aralığında yer alması orta; 0,70'nin üzerinde olması ise yüksek düzeyde bir ilişkiyi ifade etmektedir (Büyüköztürk, 2020: 32). Bu sınıflandırma esas alındığında, faktörler arasındaki ilişkilerin genel olarak orta düzeyde seyrettiği söylenebilir. Faktörler arasındaki ilişkilere daha ayrıntılı bakıldığında ise sonuçlar şu şekildedir:

Birinci faktör olan *Din ve Mezhep Ayrımcılığı* faktörüyle *Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni* arasında pozitif yönlü orta/düşük düzeyde ilişki ($r=0.47$; $p<0,05$) var iken *Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı*, ($r=-0.46$; $p<0,05$) ve *Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü* ($r=0.71$; $p<0,05$) arasında negatif yönlü orta/düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. İkinci faktörümüz olan *Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı* faktörüyle *Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni* arasında negatif yönlü orta/düşük düzeyde ilişki ($r=0.63$; $p<0,05$) var iken *Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü* ($r=0.65$; $p<0,05$) arasında pozitif yönlü orta/düşük düzeyde ilişki bulunmuştur.

Üçüncü faktörümüz olan *Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni* faktörü ile *Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü* arasında negatif yönlü orta/düşük düzeyde ilişki ($r=-0.53$; $p<0,05$) bulunmuştur. Faktörler arasındaki anlamlı seviyede bir ilişkinin ortaya çıkması, bu faktörlerin ölçeğin oluşumu açısından uyumlu olduğu şeklinde ifade edilebilir.

c.c. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışmanın ikinci deneme uygulamasının tamamlanmasının ardından elde edilen veriler doğrultusunda Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda belirlenen dört faktörlü yapının farklı bir örneklem grubunda doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek amacıyla uygulanmıştır. Yeni örneklem grubundan toplanan verilerin kuramsal modelle uyumu AMOS yazılımı aracılığıyla değerlendirilmiş; analize ilişkin yol diyagramı Şekil-2’de sunulmuştur. Böylece ölçeğin yalnızca keşfedici analizle ortaya konulan faktöryel yapısı değil, aynı zamanda bu yapının bağımsız bir veri seti üzerinde doğrulanabilirliği de sınanmıştır.

Şekil-2’de yer alan bulgular incelendiğinde, DFA kapsamında hesaplanan tüm standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0,40’ın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, maddelerin ilgili faktörleri yeterli düzeyde temsil ettiğini ve ölçekte herhangi bir maddenin çıkarılmasını gerektiren bir durum bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca faktörler arasındaki ilişkilerin 0,46 ile 0,98 arasında değiştiği belirlenmiş; bu değerler, ölçeği oluşturan alt boyutlar arasında orta ile yüksek düzeyde ilişkiler bulunduğuna işaret etmiştir. Bu durum, faktörlerin birbirinden tamamen bağımsız olmadığını, ancak dini hoşgörü üst yapısı içinde ilişkili alt boyutlar olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Analiz sonucunda elde edilen uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı görülmüştür. Bu çerçevede, Dini Hoşgörü Ölçeği’nin dört faktörden oluşan yapısının DFA bulguları ile desteklendiği

ve kuramsal modelin istatistiksel olarak doğrulandığı anlaşılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin uyum indeksleri Tablo-5'te ayrıntılı biçimde sunulmaktadır.

Tablo-5:
Doğrulayıcı faktör analizi uyum indeksi sonuçları

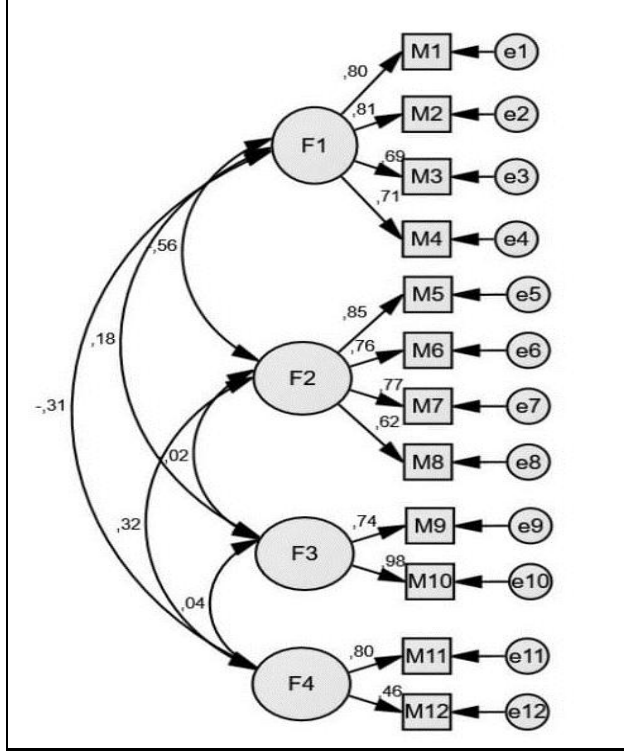
Uyum İndeksi	Mükemmel Düzey	Kabul Edilebilir Düzey	Sonuç	Değer
X ² /sd	0 ≤ X ² /df ≤ 2	2 ≤ X ² /sd ≤ 5	3,87	Kabul edilebilir
RMSEA	0,00 ≤ RMSEA ≤ 0,05	0,05 ≤ RMSEA ≤ 0,08	0,08	Kabul edilebilir
SRMR	0,00 ≤ SRMR ≤ 0,05	0,05 ≤ SRMR ≤ 0,10	0,07	Kabul edilebilir
NFI	0,95 ≤ NFI ≤ 1,00	0,90 ≤ NFI ≤ 0,95	0,91	Kabul edilebilir
RFI	0,95 ≤ RFI ≤ 1,00	0,90 ≤ RFI ≤ 0,95	0,90	Kabul edilebilir
CFI	0,95 ≤ CFI ≤ 1,00	0,90 ≤ CFI ≤ 0,95	0,93	Kabul edilebilir
GFI	0,95 ≤ CFI ≤ 1,00	0,90 ≤ CFI ≤ 0,95	0,93	Kabul edilebilir
IFI	0,95 ≤ IFI ≤ 1,00	0,90 ≤ IFI ≤ 0,95	0,92	Kabul edilebilir
TLI /NNFI	0,95 ≤ TLI ≤ 1,00	0,90 ≤ TLI ≤ 0,95	0,93	Kabul edilebilir
PGFI	0,95 ≤ PGFI ≤ 1,00	0,50 ≤ PGFI ≤ 0,95	0,57	Kabul edilebilir
PNFI	0,95 ≤ PNFI ≤ 1,00	0,50 ≤ PNFI ≤ 0,95	0,66	Kabul edilebilir

Tablo-5'te görüldüğü üzere, Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda ki-kare değerinin $\chi^2 = 186,130$, serbestlik derecesinin $sd = 48$ ve anlamlılık değerinin $p = 0,00$ olduğu belirlenmiştir. Ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranı $\chi^2/sd = 3,878$ olarak hesaplanmış ve bu değer kabul edilebilir uyum aralığında değerlendirilmiştir. Bunun yanında Yaklaşık Hata Kareler Ortalamasının Karekökü (RMSEA) = 0,08, Standartlaştırılmış Hata Kareleri Ortalamasının Karekökü (SRMR) = 0,07, Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI) = 0,91, Görelî Uyum İndeksi (RFI) = 0,90, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI) = 0,93, Fazlalık Uyum İndeksi (IFI) = 0,92, Tucker-Lewis İndeksi / Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (TLI/NNFI) = 0,93, Sıkı İyilik Uyum İndeksi (PGFI) = 0,57 ve Sıkı Normlaştırılmış Uyum İndeksi (PNFI) = 0,66 olarak saptanmıştır.

Elde edilen uyum değerleri, AFA sonucunda belirlenen dört faktörlü ve 12 maddeli yapının DFA bulguları tarafından desteklendiğini göstermektedir. Özellikle χ^2/sd oranının 5'in altında kalması ve RMSEA değerinin 0,08 düzeyinde bulunması, modelin kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer aldığını göstermektedir. NFI, RFI, CFI, IFI ve TLI/NNFI değerlerinin genel olarak 0,90'ın üzerinde olması, ölçeğin kuramsal yapısının veriyle uyumlu olduğunu desteklemektedir. PGFI ve PNFI değerlerinin de kabul edilebilir aralıkta bulunması, modelin yalnızca uyum düzeyi bakımından değil, parsimoni açısından da değerlendirilebilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, Dini

Hoşgörü Ölçeği'nin dört faktörlü yapısının istatistiksel olarak doğrulandığı ve ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin yeterli kanıt sağladığı söylenebilir (Tabachnick & Fidell, 2007).

Şekil-2:
Doğrulamalı faktör analizi yol şeması

Elde edilen bu değerler, AFA'da ortaya çıkan 4 faktör ve 12 maddeli yapının kabul edilebilir düzeyde uyum sağladığını göstermektedir.

c.d. Güvenilirlik Analizleri

Güvenilirlik, bir ölçme aracının duyarlı, tutarlı ve zaman içerisinde benzer koşullar altında kararlı sonuçlar üretebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Tezbaşaran, 1996: 45). Başka bir ifadeyle güvenilirlik, ölçüm sonuçlarının tekrarlanabilirliğini ifade eden temel bir ölçüt niteliği taşımaktadır (Gözüm & Aksayan, 2003: 4). Bir ölçme aracının güvenilirlik düzeyinin belirlenmesinde farklı istatistiksel yaklaşımlar kullanılmakta olup, bu yaklaşımlar genel olarak üç ana başlık altında ele alınmaktadır: iç tutarlılık (internal consistency) ya da homojenlik, zamana bağlı değişmezlik (stability) ve bağımsız gözlemciler arası ile gözlemci içi uyum (Karasar, 2022: 191; Gözüm & Aksayan, 2003: 4).

Bağımsız gözlemciler arası ve gözlemci içi uyuma dayalı ölçümcü güvenilirliği, özellikle verilerin doğrudan gözlem yoluyla toplandığı ve birden fazla değerlendiricinin yer aldığı araştırmalarda kullanılan bir yöntemdir (Gözüm & Aksayan, 2003: 6). Ancak verilerin anket tekniğiyle elde edildiği bu araştırmada söz konusu güvenilirlik türüne başvurulmamıştır. Bu kapsamda, çalışmanın güvenilirlik değerlendirmesinde *iç tutarlılık* ve *değişmezlik* temelli güvenilirlik testleri esas alınmıştır.

c.e. İç Tutarlılık Güvenirliği ve Madde-Toplam Korelasyonları

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda dört faktörlü ve on iki maddeli yapısı desteklenen Dini Hoşgörü Ölçeği için güvenilirlik incelemesi yapılmıştır. Bu kapsamda, ölçeğin genel yapısına ve alt boyutlarına ilişkin iç tutarlılık düzeyini belirlemek amacıyla Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Ayrıca maddelerin ölçeğin toplam puanıyla ilişkisini ve ölçülmek istenen yapıya katkı düzeyini değerlendirmek üzere madde-toplam korelasyonları incelenmiştir. Tablo-6'da ölçeğin her bir alt boyutuna ve ölçeğin bütününe ait Cronbach's Alpha değerleri ile madde-toplam korelasyon aralıkları sunulmaktadır.

Tablo-6:
Faktörlere ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları

Faktör	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha	Madde-Toplam Korelasyonu
Din ve Mezhep Ayrımcılığı	4	0,74	0,41–0,58 arası
Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı	4	0,84	0,58–0,77 arası
Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni	2	0,78	0,40–0,49 arası
Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü	2	0,81	0,48–0,55 arası
Dini Hoşgörü Ölçeği (DHO)	12	0,86	0,40–0,90 arası

Tablo-6'da görüldüğü üzere, Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı ölçeğin bütünü için 0,86 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlar açısından değerlendirildiğinde, Din ve Mezhep Ayrımcılığı faktörünün 0,74; Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı faktörünün 0,84; Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni faktörünün 0,78; Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü faktörünün ise 0,81 düzeyinde güvenilirlik katsayısına sahip olduğu görülmektedir. Sosyal bilimlerde kullanılan ölçme araçlarında güvenilirlik katsayısının 0,70 ve üzerinde olması, testten elde edilen puanların güvenilir kabul edilmesi açısından yeterli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Yurtkoru vd., 2018: 89). Bu doğrultuda, ölçeğin hem bütüncül yapısının hem de alt boyutlarının kabul edilebilir ile yüksek düzey arasında iç tutarlılık gösterdiği söylenebilir.

Madde-toplam korelasyonları incelendiğinde, değerlerin 0,40 ile 0,90 arasında değiştiği görülmektedir. Bu bulgu, ölçekte yer alan maddelerin toplam puanla yeterli düzeyde ilişki kurduğunu ve ölçülmek istenen yapıya anlamlı katkı sağladığını göstermektedir. Madde-toplam korelasyonunun 0,30'un üzerinde olması, ilgili maddenin iç tutarlılığa katkı sağladığını gösteren önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2020: 183). Bu çerçevede, Dini Hoşgörü Ölçeği'ni oluşturan maddelerin hem ayırt edici nitelikte olduğu hem de ölçeğin genel yapısıyla tutarlı biçimde işlediği anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Dini Hoşgörü Ölçeği'nin dört alt boyutuyla birlikte güvenilir bir ölçme aracı olduğu ve ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliğine ilişkin yeterli psikometrik kanıt sağladığı söylenebilir.

c.f. Değişmezlik

Ölçme araçlarında değişmezliğin belirlenmesinde test–tekrar test güvenilirliği ile paralel form güvenilirliği yöntemlerine başvurulabilmektedir. Bu çalışmada paralel form yaklaşımı, dış ölçüt geçerliğini sınamak amacıyla kullanılmıştır. Ölçeğin değişmezlik düzeyini ortaya koymak üzere ise test–tekrar test güvenilirliği tercih edilmiştir. Söz konusu yöntem, ölçme aracının farklı zamanlarda uygulandığında benzer sonuçlar üretip üretmediğini değerlendirmeye olanak tanınması bakımından, ölçeğin zamana bağlı kararlılığını ve tutarlılığını belirlemek açısından uygun bir teknik olarak kabul edilmektedir.

c.f.a. Test-Tekrar Test Güvenirliği

Test–tekrar test güvenirligi, bir ölçme aracının farklı uygulamalar sonucunda benzer puanlar üretebilme ve zamana bağlı olarak değişmezliğini koruyabilme düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Tezbaşaran, 1996: 46; Gözüm & Aksayan, 2003: 4). Bu yöntem, zaman içerisinde hızlı değişim göstermeyen özelliklerin ölçülmesinde özellikle uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Test–tekrar test uygulamaları, aralıksız ve aralıklı olmak üzere iki farklı biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Aralıksız yöntemde test, katılımcılara kısa bir dinlenme süresinin ardından ya da kesintisiz biçimde yeniden uygulanırken; aralıklı yöntemde iki uygulama arasında genellikle iki ile dört hafta arasında bir sürenin bırakılması önerilmektedir (Gözüm & Aksayan, 2003: 5).

Geliştirilen ölçeğin güvenirligini belirlemek amacıyla, iki ayrı uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki ilişki hesaplanmıştır. Test puanlarının sürekli değişken özelliği taşıması ve eşit aralıklı (interval) ölçme dü-

zeyinde olması nedeniyle, analizlerde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayısı kullanılmıştır (Karasar, 2022: 193; Gözüm & Aksayan, 2003: 5).

12 maddeden oluşan ölçeğin zamana bağlı kararlılığını incelemek amacıyla, SDÜ İlahiyat Fakültesi'nde hazırlık, 1., 2., 3. ve 4. sınıflarda öğrenim görmekte olan toplam 79 öğrenciye ölçek, eğitim araştırmaları için uygun olduğu belirtilen iki haftalık zaman aralığı dikkate alınarak yeniden uygulanmıştır (Fraenkel vd., 2014: 331). İki haftalık süre öncesinde ve sonrasında elde edilen puanlar arasındaki tutarlılığı değerlendirmek üzere, veri türüne uygun olarak Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanmıştır (Karasar, 2022: 193). Ölçeğin tamamı için elde edilen sonuçlar, iki uygulama arasında yüksek düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir [$r(79) = 0,71$; $p < 0,05$]. Bu bulgu, geliştirilen ölçeğin belirli bir zaman aralığında kararlı ve tutarlı bir ölçüm yapma özelliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Erkuş, 2022: 64).

S o n u ç

Bu araştırmada, bireylerin dini ve mezhepsel farklılıklara yönelik tutumlarını çok boyutlu bir yaklaşımla ölçmeyi amaçlayan Dini Hoşgörü Ölçeği'nin geliştirilmesi, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda izlenen sistematik ölçek geliştirme süreci; kuramsal temele dayalı madde havuzunun oluşturulması, uzman görüşleriyle içerik düzenlemesinin yapılması, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin uygulanması ve güvenilirlik göstergelerinin incelenmesi aşamalarını kapsamıştır. Böylece ölçeğin yalnızca istatistiksel açıdan değil, kavramsal ve kuramsal tutarlılık bakımından da değerlendirilebilir bir ölçme aracı olarak yapılandırılması amaçlanmıştır.

Açıklayıcı Faktör Analizi sonuçları, ölçeğin dört faktörlü bir yapıya sahip olduğunu ve toplam 12 maddeden oluştuğunu ortaya koymuştur. Söz konusu faktörler, maddelerin içerik özellikleri ve temsil ettikleri kavramsal alanlar dikkate alınarak Din ve Mezhep Ayrımcılığı, Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı, Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni ve Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü şeklinde adlandırılmıştır. Elde edilen faktör yapısının toplam varyansın %70,90'ını açıklaması, ölçeğin ölçülme istenen yapıyı güçlü biçimde temsil ettiğini göstermektedir. Bu bulgu, Dini Hoşgörü Ölçeği'nin dini ve mezhepsel farklılıklara ilişkin tutumları tek boyutlu değil, çok boyutlu bir psikometrik yapı içerisinde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) bulguları, Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda elde edilen dört faktörlü yapının yeni bir örneklem üzerinde de doğrulandığını göstermiştir. Uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer alması, ölçeğin kuramsal olarak öngörülen faktör yapısının istatistiksel açıdan desteklendiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin yeterli kanıt sağladığını ve ölçeğin dört boyutlu modelinin veriyle uyumlu bir yapı sergilediğini göstermektedir.

Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin analizler, hem iç tutarlılık hem de zamana bağlı değişmezlik açısından yeterli sonuçlar üretmiştir. Cronbach's Alpha katsayılarının ölçeğin bütünü ve alt boyutları için kabul edilebilir düzeylerin üzerinde bulunması, maddelerin kendi aralarında tutarlı ve ölçülme istenen yapıyla uyumlu bir bütünlük sergilediğini göstermektedir. Bunun yanında test-tekrar test uygulaması sonucunda elde edilen yüksek ve anlamlı korelasyon değeri, ölçeğin zamana karşı kararlı bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, ölçeğin yalnızca tek uygulamaya dayalı iç tutarlılık bakımından değil, ölçüm sürekliliği açısından da güvenilir olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Dini Hoşgörü Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek, bireylerin dini ve mezhepsel farklılıklara yönelik tutumlarını çok boyutlu biçimde değerlendirmeye elverişli bir yapı sunmaktadır. Bu yönüyle Dini Hoşgörü Ölçeği'nin, din psikolojisi, din eğitimi, manevi danışmanlık ve rehberlik ile sosyal psikoloji alanlarında yürütülecek nicel araştırmalarda kullanılabilecek işlevsel bir ölçme aracı niteliği taşıdığı söylenebilir.

Öneriler –

Yapılan bu çalışmayla geliştirilen *Dini Hoşgörü Ölçeği*, sahip olduğu geçerlik ve güvenilirlik özellikleri doğrultusunda, farklı örneklem gruplarında ve çeşitli araştırma bağlamlarında kullanılabilecek nitelikte bir ölçme aracı olarak değerlendirilebilir. Ölçeğin özellikle üniversite öğrencileri üzerinde sınanmış olması, ilerleyen çalışmalarda farklı yaş grupları, meslek grupları ve sosyo-kültürel özelliklere sahip bireyler üzerinde yeniden uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu tür uygulamalar, ölçeğin genellenebilirliğini artıracak ve farklı bağlamlardaki işlevselliğini ortaya koyacaktır.

Gelecek araştırmalarda, ölçeğin farklı kültürel ve toplumsal yapılarda uyarlama çalışmalarının yapılması, dini hoşgörü olgusunun kültürler arası boyutlarının daha kapsamlı biçimde incelenmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca ölçeğin, benzer kavramları ölçen farklı araçlarla birlikte kullanılarak

ölçüt geçerliğinin farklı boyutlardan test edilmesi, elde edilen bulguların gücünü artıracaktır.

Uygulama açısından bakıldığında, geliştirilen ölçeğin eğitim ortamlarında, özellikle din eğitimi, değerler eğitimi ve çokkültürlü eğitim çalışmalarında tanılayıcı bir araç olarak kullanılabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, dini hoşgörüyü yönelik farkındalık ve tutum geliştirmeyi amaçlayan psikoeğitsel programların etkililiğini değerlendirmede de ölçekten yararlanılabilir.

Son olarak, dini hoşgörü gibi toplumsal uyum ve birlikte yaşama kültürü açısından kritik bir kavramın ölçülmesine yönelik geliştirilen bu ölçeğin, alanyazına metodolojik ve kuramsal açıdan katkı sunacağı; ileride yapılacak nicel ve karma desenli çalışmalara sağlam bir ölçme zemini oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Beyanlar & Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 31.10.2023 tarih ve 141/31 sayılı kararıyla kapsam ve uygulama açısından etik ilkelere ve insan haklarına uygun bulunmuştur.

This study was found to be compliant with ethical principles and human rights in terms of its scope and implementation by the Süleyman Demirel University Social and Human Sciences Ethics Committee through its decision dated 31 October 2023 and numbered 141/31.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.

This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Informed consent was obtained for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır.

Voluntary consent to participate was obtained from all participants in this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.

The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayınıyla ilgili herhangi bir

çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.

The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.

The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.

This research received no financial support.

Veri Paylaşımı & Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada elde edilen veriler, katılımcı gizliliğini koruma amacıyla kamuya açık olarak paylaşılmamıştır.

The data obtained in this study have not been made publicly available in order to protect participant confidentiality.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: MM; Literatür Taraması: MM; Veri Toplama: MM; Veri Analizi: MM; Yazım – Taslak: MM; Yazım – Gözden Geçirme ve Düzenleme: MM.

Conceptualization: MM; Literature Review: MM; Data Collection: MM; Data Analysis: MM; Writing – Draft: MM; Writing – Review – Editing: MM.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, özgündür.

This article is original.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

- Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş*. Ayyıldız Matbaası.
- Arslan, M. (2015). Değer-din ilişkisi. [içinde] ed. B. Dilmaç ve H. H. Bircan. *Değerler ve değerler psikolojisi*. Pegem Yayıncılık.
- Aslan, Ö. (2001). Hoşgörü ve tolerans kavramlarına etimolojik açıdan analitik bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 357-380.
- Ayten, A. (2005). Kendini gerçekleştirme ve dindarlık: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(29), 185-204.
- Başaran, İ. E. (1995). Hoşgörü ve eğitim. *Hoşgörü ve eğitim toplantısı (1995, 5 Mayıs)*. [içinde] ed. İ. Pehlivan. Unesco Türkiye Milli Komisyonu ve A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Ortak Yayını.
- Batuhan, H. (2007). *Semiyotik fanatizm ve tolerans*. Nobel Yayınları.
- Borgonovi, F. (2012). The relationship between education and levels of trust and tolerance in europe. *The British Journal of Sociology*, 63(1), 146-167.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (27. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (4. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Certel, H. (2022). *Din psikolojisi* (3. Basım). Berikan Yayınevi.
- Cohen, A. J. (2014). *Toleration*. Polity Press.
- Çalışkan, H. & Çavuş, M. (2020). Hoşgörü Eğilim Ölçeği yetişkin formu: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18(40), 181-205.
- Çalışkan, H. & Sağlam, H. İ. (2012). Hoşgörü Eğilim Ölçeği'nin geliştirilmesi ve ilköğretim öğrencilerinin hoşgörü eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1431-1446.
- Demirci, İ. & Ekşi, H. (2018). Keep calm and be happy: A mixed method study from character strengths to well-being. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 18, 303-354.
- Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Devellis, R. F. (2014). *Ölçek geliştirme kuram ve uygulamalar*. (çev. T. Totan). Nobel Yayınları.
- Doğan, D. M. (1995). *Büyük Türkçe sözlük*. Can Yayınları.
- Durkheim, E. (1912). *The elementary forms of religious life*. The Free Press.

Eliade, M. (1957). *The Sacred and the profane: The nature of religion*. Brace & Company.

Erdem Zengin, E. & Yalçınkaya, E. (2016). Yöntem olarak yaratıcı drama kullanımının ilkökul 4. sınıf sosyal bilgiler programındaki değerlere etkisi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 221-236.

Erkuş, A. (2022). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-I: Temel kavramlar ve işlemler* (6. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Eyüboğlu, İ. Z. (1995). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. Sosyal Yayınlar.

Fraenkel, J. R. Wallen, N. E, & Hyun, H. H. (2014). *How to design and evaluate research in education* (9. edition). McGraw-Hill.

Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. Bantam Books.

Gözübüyük, M. (2002). *Türkiye’de demokrasi ve hoşgörü kültür ve eğitiminin yaygınlaşmasında sivil toplum kuruluşlarının yeri ve önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gözüm, S. & Aksayan, S. (2003). Kültürlerarası ölçek uyarlaması için rehber II. psikometrik özellikler ve kültürlerarası karşılaştırma. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 5(1), 3-14.

Gül, Y. E. Karataş, K. & Borkoev, B. (2019). Öğretmen adayları hoşgörü ölçeği’nin Türkçe’ye uyarlama çalışması. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 1115-1135.

Günay T. (1994). ‘Din’ maddesi. [içinde] *TDV İslâm Ansiklopedisi-9*. TDV Yayınları.

Günay, Ü. (1996). Anadolu’nun dinî tarihinde çoğulculuk ve hoşgörü. *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(22), 189-220.

Güngör, D. (2016). Psikolojide ölçme araçlarının geliştirilmesi ve uyarlanması kılavuzu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 104-112.

Güvendir, M. A. & Özkan, Y. Ö. (2024). *Tüm yönleriyle ölçek geliştirme süreci*. (2. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.

Holm, N. G. (2007). *Din psikolojisine giriş*. 2. Baskı. (çev. A. Bahadır). İnsan Yayınları.

İnalcık, H. (1994). *The Ottoman empire: The classical age 1300-1600*. Phoenix Press.

Kaplan, H. (2011). *İlahi adalet psikolojisi*. Express Basımevi.

Karakoç, F. Y. & Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 13(40), 39-49.

Karasar, N. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. (37. Baskı). Nobel Yayınları.

Kımtır, N. (2018). *Benlik saygısı ve din*. Remzi Kitabevi.

Koçak, D. Çokluk, Ö. & Kayrı, M. (2016). Faktör sayısının belirlenmesinde map testi paralel analiz K1 ve yamaç birikinti grafiği yöntemlerinin karşılaştırılması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim*

Fakültesi Dergisi, 13(1), 330-359.

Locke, J. (1689). *A letter concerning toleration*. Hackett Publishing.

Memiş, M. (2024). *Dindarlık ile demokratik bilimsel ve sanatsal tutum arasındaki ilişki*. Kriter Yayınevi.

Özbek, B. (2020). Cinayet suçu işleyen kadın hükümlülerde din algısı: Ankara kadın kapalı ceza infaz kurumu örneği. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1, 149-179.

Parekh, B. (2000). *Rethinking multiculturalism: Cultural diversity and political theory*. Harvard University Press.

Peker, H. (2022). *Din psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.

Seçer, İ. (2018). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama SPSS ve LISREL uygulamaları* (2. baskı). Anı Yayıncılık.

Smith, J. Z. (2007). *Religion and tolerance*. Harvard University Press.

Şahin, Ç. (2011). Perceptions of prospective teachers about tolerance education. *Educational Research and Reviews*, 6(1), 77-86.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Allyn and Bacon.

Taş, H. (2018). Hoşgörü Tutum Ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Turkish Studies*, 13(4), 1169-1192.

Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Topaloğlu, B. & Karaman, H. (1989). *Yeni Kâmus*. Nesil Yayınları.

Türe, H. & Ersoy, A. F. (2014). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin hoşgörü algısı. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 31-56.

United Nations. (1948). *Universal declaration of human rights*. United Nations.

Witenberg, R. T. (2007). The moral dimension of children's and adolescents' conceptualization of tolerance to human diversity. *Journal of Moral Education*, 36(4), 433-451.

Yıldız, M. (2001). Dindarlığın tanımı ve boyutları üzerine psikolojik bir araştırma. *Tabula Rasa-Felsefe ve Teoloji*, 1(1), 19-42.

Yiğit, Y. (2010). *Peygamberimiz ve hoşgörü* (5. Baskı). Korza Yayıncılık.

Yurdagül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 1, 771-774.

Yurtkoru, E. S. Çinko, M. & Durmuş, B. (2018). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. (7. Baskı). Beta Basım Yayın.

Ek:
Ölçek Maddeleri ve Alt Boyutları

<i>Alt Boyut</i>		<i>M a d d e l e r</i>
AB 1	1	Başka mezhepten insanlara karşı mesafeli davranırım. *
	2	Başka dinden insanlara karşı mesafeli davranırım.*
	3	Başka mezhepten olan insanlar benim için ötekidir. *
	4	Aynı dinden olmadığım insanlar benim için ötekidir. *
AB 2	5	İnsanların sahip oldukları dini inanç ve değerlere saygı duyarım.
	6	İnsanların farklı dinlere mensup olmalarını doğal karşılarım.
	7	İnsanların mezhep farklılıklarına saygı duyarım.
	8	Dini konularda yeni ve farklı görüş beyan edenlerin görüşlerine saygı duyarım.
AB 3	9	Aile ve sosyal çevre dinî farklılıkların temel nedenidir.
	10	Aile ve sosyal çevre mezhep farklılıklarının temel nedenidir.
AB 4	11	Mezhepsel farklılıkların insanlar arasında düşmanlık sebebi olmaması gerektiğine inanırım.
	12	Dinsel farklılıkların, insanlar arasında düşmanlık sebebi olmaması gerektiğine inanırım.

Not: Alt boyutlar: AB1 = Din ve Mezhep Ayrımcılığı; AB2 = Din ve Mezhep Farklılıklarına Saygı; AB3 = Din ve Mezhep Farklılıklarının Nedeni; AB4 = Din ve Mezhep Farklılıklarına Hoşgörü.

* Olumsuz maddeler

